

UOT 373.3/5.

Ceyhun Qüdrət oğlu Qasımbəyli
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNİN ÜMUMİ TARİX KURSLARININ TƏDRİSİNDƏ FƏNLƏRARASI ƏLAQƏLƏRDƏN İSTİFADƏ

Джейхун Гудрет Гасымбейли
Азербайджанский Государственный Педагогический Университет

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕЖПРЕДМЕТНЫХ СВЯЗЕЙ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ КУРСА ОБЩЕЙ ИСТОРИИ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ

Jeyhun Gudrat Gasimbayli
State Pedagogical University of Azerbaijan

ROLE AND SIGNIFICANCE OF USE OF INTER-PREDIMINARY RELATIONS IN TEACHING THE GENERAL HISTORY OF EDUCATIONAL SCHOOLS

Xülasə: Məqalədə problemin mahiyyəti, fənlərarası əlaqənin önəmi və didaktik rolu vurğulanır. Həmçinin Ümumtəhsil məktəblərinin ümumi tarix kurslarının tədrisində fənlərarası əlaqələrdən istifadənin rolu və imkanları geniş bir şəkildə araşdırılmışdır

Açar sözlər: *fənlərarası əlaqə, keyfiyyət, inteqrasiya, tarix, təlim*

Резюме: В статье раскрыта значимость и дидактическая роль использования межпредметных связей при преподавании общей истории. Автором также широко исследовалась проблема использования возможностей межпредметной связи на курсе истории в общеобразовательных школах

Ключевые слова: *междисциплинарный контакт, качество, интеграция, история, обучение.*

Summary: The essence of the problem in the article, the emphasized importance of interdisciplinary relationship and the didactic role. Also of general education schools teaching general history courses The role and possibilities of using interdisciplinary relationships has been widely studied

Key word: *interdisciplinary communication, quality, integration, history, training*

Bütün dövrlərdən, əsrlərdən bəri təhsil, təlim, tərbiyə təkamül və inkişafın əsas vasitəsi hesab edilmiş və bu, həqiqətən belə olmuşdur. Ötən bu zamanda yaranan məktəblər, irəli sürülən elmi, pedaqoji-fəlsəfi ideyalar müxtəlif baxışlara söykənmiş, çoxformalı metodikaya əsaslanmış, lakin bir məqsədə – təhsil yolu ilə xalqın, cəmiyyətin inkişafına xidmət etmişdir. XIX əsr elmin, təhsilin daha da aktuallaşdığı, onun sənayenin inkişafında xidmətlərinin artdığı bir dövrdür. XX əsr artıq təhsil modellərinin, cərəyanların meydana çıxdığı, təhsilin insanları peşəkar fəaliyyətə və həyata hazırlamasının önə çəkildiyi bir əsrdir. Bu əsrin hər qərində təhsilin metod və texnologiyaları yenilənmiş, təkmilləşərək daha da inkişaf etmiş, cəmiyyətin sosial-iqtisadi, mənəvi, siyasi, elmi-texniki inkişafı təhsilin məzmunca yenilən-

məsini zəruri etmişdir. Bu səbəbdən inkişaf etmiş sənaye ölkələrində təhsil islahatları zəruri hala çevrilmiş, təlimdə keyfiyyət və səmərəlilik tələbi ön plana çıxmışdır. Orta ümumtəhsil məktəblərində təlimin elmi nəzəri səviyyəsinin yüksəldilməsi vəzifəsinin yerinə yetirilməsi bir sıra elmi didaktik problemlərin, o cümlədən müxtəlif fənlərin tədrisi prosesində fənlərarası əlaqənin həyata keçirilməsini tələb edir.(1. 65)

Son dövrlərdə aparılan və internet səhifələrində yayılan elmi tədqiqatlardan aydın olur ki, “Pedaqoji ədəbiyyatda “fənlərarası əlaqə” kateqoriyasına 30-dan artıq tərif var, onun pedaqoji qiymətinə və müxtəlif tərzlərdə qruplaşdırılmasına ön müxtəlif və fərqli yanaşmalar mövcuddur”. Fənlərin əlaqəli tədrisi probleminin həllinə klassik pedaqoqlardan K.D. Uşinski də böyük

əhəmiyyət vermişdir. Fənlərarası inteqrasiya öyrənənlərin hərtərəfli inkişafına səbəb olur. Qeyd etmək lazımdır ki, hər şey ilk növbədə şagirdin tərbiyəsindən başlayır. Buna görə də Pyotr Franseviç Lesqaft Uşinski kimi uşağı hər cəhətdən yaxşı tərbiyə etmək üçün onu hər cəhətdən yaxşı öyrənməyi lazım bilirdi (2, 36).

K. Rocersin şəxsiyyətyönlü təhsillə bağlı doqquz göstərici (akademik uğur, Mən konsepsiyası, məktəbə münasibət, kreativlik, konformizm, həyəcanlanma, nəzarətin azaldılması, əməkdaşlıq, təşəbbüskarlıq) üzrə apardığı tədqiqat göstərir ki, təhsilin mərkəzinə şagird şəxsiyyətinin inkişafı (təlim müvəffəqiyyətindən başqa) dayandıqda daha çox uğur qazanmaq mümkündür. Belə olduqda şagirdlər bir-biri ilə və müəllimlə daha çox ünsiyyətdə olur, onların nitqləri inkişaf edir, daha çox sualla müəllimə müraciət edir, idrak fəallıqları yüksəlir.(2.89)

K.D. Uşinski fənlərin sistemətik və ardıcıl surətdə öyrənilmə zəruriyyəti ideyasını irəli sürməklə yazırdı: “Əlbəttə, ancaq səmərəli, fənnin öz mahiyyətindən doğan sistem biliklərimiz üzərində bizim tam hakimiyyətimizi təmin edə bilər. Pərakəndə, əlaqəsiz biliklərlə doldurulan baş elə bir ambara bənzəyir ki, orada hər şey qarma-qarışıq haldadır və onun sahibi belə istədiyini tapa bilmir; biliklə deyil ancaq sistemlə yüklənən baş isə elə bir dükana bənzəyir ki, orada hər yeşik üzərində şeyin qiyməti yazılmış, amma yeşiklər boşdur”. Buradan da artıq aydın olur ki, müxtəlif mənbələrdən alınan biliklər arasında sıx və geniş əlaqə yaratmaq, bilikləri səmərəli sistemə salır, onları “məntiqi və fəlsəfi müddəalara” çatdırır, şagirdlərin başında elmi dünyagörüşünün yaranmasını təmin edir, fikirlərini formalaşdırır və bu işdə bütün müəllimlərin iştirakı tələb olunur. Belə olduqda şagirdlər dərsi daha yaxşı mənimsəyir və mövzu barədə daha geniş biliyə yiyələnmiş olurlar. O, deyirdi: “Əgər pedaqogika insanı hər cəhətdən tərbiyə etmək istəyirsə o əvvəlcə insanı hər cəhətdən öyrənməlidir” (3, 233).

Fənlərarası əlaqənin tətbiqi təlim və tərbiyənin effektivliyini yüksəltməyə imkan verir, bilik, bacarıq və vərdislərin hərtərəfli tətbiqini və daha da möhkəmləndirilməsini təmin edir, şagird əməyinin səmərəli olmasını təmin edir və yüksəldir. Fənlərarası əlaqə zamanı dərstdə müəllimin fəallığı ilə şagirdlərin fəallığı arasındakı

nisbətdən çox şey asılıdır. Dərs ərzində müəllim çox danışır çox işlədikdə şagirdin fəaliyyət göstərməsinə az vaxt qalır: Şagirdlər əsasən qulaq asmalı, bəzən də suallara cavab verməli olurlar. Onların fəallığı məhdudlaşır, mənimsəmənin səviyyəsi aşağı düşür. Dərsin bütün mərhələlərində şagirdlərin müşahidələrinə, mühakimə yürütmələrinə, müstəqil işlərinə, fəallıq göstərmələrinə şərait yaradıldıqda, onların müxtəlif formalı fəaliyyətlərinə müəllim istiqamət verdikdə faydalı iş əmsalı xeyli artır (4, 205).

Psixoloq Y.A. Samarin bunu pedaqoji və elmi baxımdan daha açıq bir surətdə şərh və izah edərək qeyd edirdi: “Fənlərarası assosiasiyaların başlanğıcı əlaqədar təlim fənləri sisteminin daxilində yerləşir. Hər bir təlim fənninin daxilində bir sıra başqa təlim fənninin rüşeymi artıq yer tutur. Başqa cür qeyd edəsi olsaq, formalaşmaqda və inkişaf etməkdə olan bilik, B.Q. Ananyevin qeyd etdiyi kimi, müxtəlif sistemlərin elementlərindən, mürəkkəb və qəliz olan komponentlərdən ibarətdir”. Assosiasiya şüurda biliklərin, fikir və mülahizələrin səsələşməsi olmaqla, başqa cür desək, ədəbi-psixi hadisələrin qanunauyğun əlaqəsi formasında, varlığın əşya və hadisələrinin qarşılıqlı inteqrasiyasının şüurda inikas olmaqla orta ümumtəhsil fənləri arasında qarşılıqlı inteqrasiyanın reallaşdırılması prosesində müstəsna dərəcədə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Biliyin qarşılıqlı-əlaqəli öyrənilməsi, mahiyyət etibarilə, şagirdin öncəki təcrübəsinə daxil olan təsəvvür və anlayışların, onlarla əlaqənin yaradılması və inkişaf etdirilməsindən ibarətdir. Bu səbəbdən də fənlərarası inteqrasiyanın məqsədyönlü reallaşdırılması zamanı yeni öyrədilən bilikləri keçmiş biliklərlə əlaqələndirmək, onların arasında olan oxşarlıqları və fərqləri aydınlaşdırmaq mühüm məsələlərdən biridir. Yeni materialların əvvəllər öyrənilənlərə nisbətən oxşarlığı aydın olmasa onlar şagirdin yaddaşında zəif qalacaq və qeyri-dəqiq şəkildə öyrədilib, mənimsədiləcəkdir. Ümumi təhsilin konsepsiyası (Milli Kurikulum) sənədi və onun əsasında hazırlanan ümumi tarix kurikulumu fəndaxili və fənlərarası əlaqələrin geniş tətbiqini və inkişafını nəzərdə tutur. Ənənəvi təlimdə şagirdlərə faktlar, biliklər toplusu verilir və onu əzbərləmək onlardan tələb olunur. Nəticədə isə şagirdlər həyatda onlara lazım olmayan məsələ və anlayışları da

Ümumtəhsil məktəblərinin ümumi tarix kurslarının tədrisində fənlərarası əlaqələrdən istifadə

öyrənməli olurlar. İntegrativ kurikulum isə fənn sahələrinin kombinasiyasını özündə əks etdirməklə şagirdi obyektə deyil subyektə çevrilməsinə kömək edir. Burada təhsilin əsas məqsədinə hadisə və təzahürləri yalnız öyrənmək və bilmək deyil, həm də qazanılmış bilik, bacarıq və vərdislərdən müxtəlif situasiyalarda istifadə etmək, araşdırmaları təkmilləşdirərək daha da inkişaf etdirmək, anlama, birbaşa şəxsi iştirakda daxildir. Belə kurikulum şagirdlərə öyrənmə zamanı müxtəlif fənlər arasında bilik, anlama, vərdiş, konsepsiya səviyyəsində dəyərli əlaqələr, inteqrasiya yaratmaqda yardım edir (5, 244).

Digər fənn kurikulumları kimi tarix kurikulumu da biliklərin fənlər fənlər vasitəsilə təşkil olunmuş qaydalarına əsaslanır.

Bunu xüsusi olaraq nəzərə almaq lazımdır ki, tarixin məzmunu yüksək dərəcədə inteqrativdir. Çünki hər sonrakı tarixi mərhələnin hadisə və təzahürləri müəyyən dərəcədə özündən əvvəlki hadisələrə bağlıdır və onlardan asılıdır. Buna görə də şaquli əlaqələndirmə prinsipi gözlənilmədən tarixin mərhələ-mərhələ gedişini anlamaq mümkün deyildir. Həmin prinsipin gözlənilməsi tarix fənninin əsas özəlliklərindən biridir. Digər tərəfdən tarix müxtəlif dövrlər ərzində, dünyanın müxtəlif ərazilərində yaşamış və yaşayan insanların həyatının bütün sahə və mərhələlərini, təzahürlərini əhatə etdiyi üçün onun başqa fənlərlə, başqa bilik sahələri ilə sıx bağlılığı vardır. Buna görə də tarix fənninin hər mərhələsində üfüqi əlaqələndirmə gözlənilməlidir.

Bu şagirdlər tərəfindən fənnin məzmununun və əsas konsepsiyasının mənimsənilməsinin əsas şərtlərindən və özəlliklərindən biridir. Tarixin tədrisində iki tip inteqrasiya tətbiq etmək düzgün və məqsədəuyğundur. Birinci tip fənn daxilində (şaquli) inteqrasiya, ikinci tipə isə fənlərarası (üfüqi) əlaqələndirmə daxildir. Fənlərarası əlaqələrin yaradılmasının mühüm vasitələrindən biri də eyni siniflərdə dərs keçən müəllimlərin qarşılıqlı surətdə müxtəlif fənlər üzrə dərslərdə iştirak etmələri və şagirdlərin bilik və bacarıqlarına olan tələbləri razılaşdırmaqdan ibarətdir. Tarixin digər qohum fənlərlə əlaqəli təlimi şagirdlərdə elmi dünyagörüşün formalaşdırılmasının ən optimal yoludur. (6,320)

Problemin aktuallığı. Təlim zamanı fənlərarası əlaqədən istifadə vacib olduğu üçün mühüm tələb kimi aktuallığa malikdir. Müasir təhsil sistemi gənc nəslin qarşısında bir sıra xüsusi tələblər irəli sürür.

Problemin yeniliyi: Ümumi tarix fənninin tədrisində fənlərarası əlaqənin imkan və vasitələri tədqiq edilmiş, ümumiləşdirilmiş və analitik təhlilə cəlb olunmuşdur.

Problemin nəzəri əhəmiyyəti. Məqalənin nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, əldə olunan nəticələr tarixin tədrisi metodikası elminin məzmununu nəzəri cəhətdən zənginləşdirən bir töhfədir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalədə ümumtəhsil məktəblərinin ümumi tarix kurslarının tədrisində fənlərarası əlaqələrdən istifadənin şərhinin verilməsi təlim prosesinə öz müsbət təsirini göstərəcək və orta məktəb müəllimləri öz fəaliyyət və işlərində bu məqalədən istifadə edərək faydalanacaqlar.

Ədəbiyyat

1. Ağayev Ə.Ə. Təlim prosesi: Ənənə və müasirlik. Bakı: Adiloğlu, 2006.
2. Rüstəmov F.A. Ən yeni dövrün pedaqogika tarixi (XX əsr – XXI əsrin əvvəlləri) IV kitab. Bakı: Nurlan” 2005.
3. F. Rüstəmov .Yeni dövrün pedaqogika tarixi (XVII əsrin II yarısı-XIX əsr) III kitab Bakı: Nurlan, 2004.
4. Kazımov N.M. Məktəb pedaqogikası: Ali pedaqoji məktəblərin bakalavr pilləsi tələbələri, habelə aspirant və dissertantlar, müəllimlər üçün dərslik. Bakı: Çıraq, 2011.
5. Əhmədova M., Əliyev M., Qasımlı M., Kərimova F, Mürşudova U, Seyidova S, Foks R, Kesi Ş, MakDonalds C, Varella G. Müəllim hazırlığının və orta təhsilin yeni perspektivləri (Qərb təhsil sisteminin təcrübəsi əsasında): Müəllimlər üçün vəsait. Bakı: Adiloğlu, 2006.
6. Əmirov M.M. Ümumtəhsil məktəblərində tarixin fəal/interaktiv təlimi metodikası: Ali məktəblərin tarix fakültəsi tələbələri üçün dərs vəsaiti. Bakı, 2014.

E-mail: Qasimbeyli.ceyhun@mail.ru

Rəyçilər: *ped.ü.elm.dok., prof. M.M. Əmirov, tarix ü.fəls.dok, dos. E. Məmmədov*

Redaksiyaya daxil olub: 27.03.2018